

ПОДГОТОВКА НА ПЕДАГОГИЧЕСКИЯ КОЛЕКТИВ В ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНОТО УЧИЛИЩЕ ЗА РАБОТА С УЧЕНИЦИ СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

Лилия Кисьова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Основната цел на тази статия е да покаже необходимостта от допълнително обучение на учителите в общообразователните училищата, като основната тема е как да се работи с деца със специални образователни потребности (СОП). Присъстват изследвания и анализ на нормативната база за обучение на учители в училищата по темата за приобщаващото образование. Основните задачи, които си поставяме, са представянето на резултатите от проучване, в което се разглежда необходимостта от обучение на учителите как да работят с деца със СОП. Статията завършва с отделяне на заключенията от изследването и препоръки за практическо приложение.

Ключови думи: обучение за учители; общообразователно училище; преподаватели на пълно работно време; деца със специални образователни потребности

Световната конференция „Образование за хора със специални нужди“ в Саламанка през юни 1994 г. дава началото на големи обсъждания на процеса на интегрираното обучение и въпросите как то може да се осъществява и подобрява постепенно. Във връзка с обучението на деца със специални образователни потребности в декларацията от форума се казва, че „общообразователните училища, ориентирани към включване на такива деца (със специални нужди), са най-ефективното средство за борба с дискриминационните отношения – те създават гостоприемна общност, изграждат толерантно общество и постигат образование за всички, нещо повече – те осигуряват действено образование за мнозинството от децата и подобряват ефективността и в крайна сметка рентабилността на цялата образователна система“. С този поглед към близкото минало може да започнем разбирането на настоящия проблем, свързан с осигуряването на приобщаващо образование на децата в днешно време.²⁾

Приобщаващото образование, като термин, е въведено доста скоро със Закона за предучилищното и училищното образование, който е приет от август 2016 г.³⁾ Преди това като негови синоними бяха употребявани интегрирано обучение и включващо образование. В тази връзка, според Баева (Баева, 2009) „включващото образование означава, че всички ученици в едно училище, независимо от техните силни или слаби страни, в която и да било област, стават част от училищната общност. Те са приобщени в усещането си за принадлежност към другите ученици, учители и непедагогически персонал“. Тези думи описват идеята и целта на приобщаващото образование, а именно всички ученици да са добре приети от всички около себе си и да чувстват това.

Цялостното отношение и нагласи към хората с увреждания в България са доста разнопосочни. Има хора, които лесно приемат различието, има и такива, които използват ужасяващи думи и изрази за хората със специални нужди. За да се справим с негативното възприемане, трябва все по-често да срещаме такива хора навсякъде около себе си в ежедневието. За това са необходими доста условия на средата в града, които да позволяват на хората с увреждания да се справят сами с излизането навън. Приобщаващото образование, за което се говори непрекъснато и което се осъществява в почти всички училища в България, е необходимо да започва още в ранна детска възраст. Така децата с увреждания биха се чувствали по-спокойни и уверени, когато посещават учебни заведения със здрави деца.

„Действително интегрираното обучение обхваща голям брой страни и предлага добра академична подготовка на децата със специални образователни нужди, но в същото време то не успява достатъчно добре да ги подготви за самостоятелен и независим живот и което е по-важно, тези ученици не получават достатъчно обществена и професионална подкрепа“ (Dobrev, 2008). И днес системата все още не отговаря достатъчно задоволително на нуждите на децата и учениците със СОП. Налице е трудността от справянето с ежедневно възникващите проблеми в обучителния процес. Българското училище се стреми основно да постига академични резултати, като не набляга на справянето с ежедневните, обществените и трудовите навици на децата, което е необходимо за децата с определени дефицити.

Напоследък в България се обръща голямо внимание на все по-належащия въпрос за образованието на децата със специални образователни потребности. Възникват много проблеми поради факта, че педагозите са обучени как да преподават по определена система, и нямат специално образование или квалификация, която да им помага в разбирането и улесняването на работата им с деца със специални образователни потребности. Общообразователните учители работят по ясно установена програма, която трябва стриктно да изпълняват, за да покриват държавните образователни стандарти и децата да

се справят с външното оценяване, което е въведено във всяка една отправна точка на образованието.

За да се справят учителите в общообразователното училище с преподаването в класове, в които има ученици със специални образователни потребности, им е необходима подготовка или специално подготвен педагог, който да помага в часа. Ако не присъстват тези условия, най-често детето със специални потребности се оставя да изпълнява някаква задача (напр. да рисува), докато останалите деца учат по съответния предмет в час. Полза от това все пак има, защото децата прекарват време заедно в междучасията и се опознават, както и започват да разбират, че различното при децата със СОП не е страшно, а просто непознато. Научават се да помагат на различните и да ги разбират, което помага на децата да стават по-толерантни. Но това положение не е оптимално и всъщност не изпълнява целта на приобщаващото образование – всички деца да учат заедно.

Приобщаващата среда е среда, в която детето със СОП няма да се чувства различно или пренебрегнато, а ще участва максимално във всички дейности в училище. Детето със специални нужди ще се чувства добре сред другите и ще има желание за постигане на добри резултати. За да има такава среда, е необходимо да се създаде отношение към детето със СОП, става дума за добро отношение на приемане и разбиране от съучениците, учителите в училището, родителите на другите деца и всички останали служители в учебното заведение. Когато говорим за приобщаваща среда по принцип, трябва да споменем, че е необходимо създаването на цялостно отношение към децата с увреждания в обществото.

Тук ще споделим някои основни насоки на методическата работа с учителите за създаване на подходяща приемаща среда.

- Системното запознаване със степента на овладяност на хуманността като качество на отделния ученик и проявата ѝ във формалните и неформалните взаимоотношения между учениците на базата на задълбочено проучване на равнището на възпитаност на отделната личност.

- Обсъждане на целесъобразни форми, методи и похвати за общуване между учители и ученици, които утвърждават хуманните отношения във ежедневието.

- Анализиране на конкретни постъпки, извършени от отделни ученици, и търсене на целесъобразни начини за хуманно въздействие, като се съхранява достойнството на ученика.

- Запознаване с разнообразни видове ситуации и предлагане на варианти за конкретното им приложение в практиката, в делничните взаимоотношения.

Специално внимание се отделя на начина, по който се овладява съответната информация за моралната култура, като идея и като качествено образование на личността. Разкриват се варианти на начини, по които в условията

на училището би могло да се трансформира информацията в индивидуалното съзнание на всяко дете, като се посочва значимостта на активната дейност на самата личност, овладяването на съответните умения и навици за изява на хуманността в ежедневните отношения.⁴⁾

Според национално представително проучване сред родители на деца в норма свързано с нагласите към приобщаващото образование, проведено през май и юни 2014 г., въпреки усилията на институциите да създадат благоприятна атмосфера за обучение на деца със СОП в общообразователните училища, към момента само 40% от родителите знаят какво е приобщаващо образование. Но въпреки ниските нива на информираност след разясняване на идеята и целите на този вид образование над три четвърти изразяват подкрепа – 36% категорично подкрепят, 38% „по-скоро“ подкрепят. Очакванията за изпълнението на интегрираното обучение са позитивни, освен това се очакват и позитивни ефекти от 88% от родителите, за страхове споделят 61%. Очакваните позитивни ефекти за децата са свързани с развиване на умение за общуване с „различни“ хора (56%), умения за разбиране и приемане на различието (52%), полза за всички деца в класната стая от въвеждането на разнообразни методи и подходи на обучение (31%).⁵⁾

Общообразователният учител в училище, както и в детската градина трябва да отговаря на много и най-различни условия. Учителската правоспособност е основополагащо, но не единствено условие за преподаване в учебно заведение. Огромната отговорност за децата, която учителят трябва да проявява, е също изключително важна. Други лични качества, които трябва да притежава учителят, са лидерство, организираност и иновативност в обучението. Задържането на вниманието на децата в клас също е трудна задача, с която трябва да се справи учителят, от друга страна, дисциплината и отличният успех са цел, която всеки учител се стреми да постигне. Когато в класа присъства и дете, което е различно от другите, учителят е натоварен с още няколко отговорности. Като начало, трябва да се постигне толерантно отношение на децата към детето със СОП. Следващата стъпка е разбирането на затрудненията на детето и справянето с трудностите, произтичащи от него. Подготовката на общообразователния учител е изключително важна, защото освен справянето с ежедневните трудности при работата с децата в тази ситуация учителят трябва да отговори и на нуждите на детето със СОП, които са по-специфични. Отговарянето на нуждите и на едно дете със СОП в системата на приобщаващото образование зависи от индивидуалната подготовка на общообразователния учител. Тъй като доскоро учителите, подготвящи се в университета, не са изучавали предмет, свързан със специалната педагогика, изведнъж, когато едно дете със специални нужди присъства в час, учителят не е подготвен за него. Общообразователните учители трябва да се подготвят за работа с деца със СОП още в университета. Във връзка с това беше и напра-

вено предложение в МОН в учебните планове на всички педагогически специалности да бъде включена дисциплина „Основи на специалната педагогика“ с хорариум 30 лекционни часа (Karadjova, 2010). Предложението е прието и днес във всички университети подготовката в педагогическа специалност включва и кратък лекционен курс за децата със СОП, което е изключително полезно за бъдещите педагози.

Основните функции на общообразователния учител са съобразени с това какво се изисква на по-късен етап от децата, на които преподава учителят. Планирането на работата в часовете, подбиране на подходящите методи, средства и материали, планиране на системата за оценяване на тези задачи освен с индивидуална работа са свързани и с работа в екип на всички педагози в определено училище. Работата с децата със СОП в този аспект не се различава особено. В един ориентиран към детето клас учителят познава интересите и потребностите на всяко дете и планира дейностите си в съответствие с тях. В началото на съвместната работа се разработва индивидуален обучителен план за всяко дете, в който се поставят конкретни, измерими цели, съобразени със способностите и потребностите му – например да се научи да пише определени букви, да изчита определени срички и т.н. (Angelova, 2009). Ако учителят не е наясно с потребностите на децата и учениците със СОП, в повечето ситуации се стига до конфликти между колеги до достигане на адекватно решение за планове на различните деца и ученици. С оглед на отговорностите на професията учител можем да заключим, че човекът, отговарящ на условията за тази работа, трябва да е изключително добре подготвен от научна и педагогическа гледна точка, трябва да има силни личностни качества и да отговаря на още множество условия, за да успява да се справя с ежедневните си задачи. Но не видяхме специалната подготовка, която трябва да има педагогическият специалист, за да успява да организира работата в един клас с деца със СОП в идеята на приобщаващото образование. Това е може би пропуск на досегашната система, но определено в обществото, в което живеем, на учителите е необходимо да имат представа от понятийната система на специалната педагогика.

Според законовата рамка от септември 2016 г. всеки учител по предмет, както и останалите педагогически специалисти трябва да преминават през различни обучения ежегодно и да получават кредити за това. Това спомага за тяхното професионално развитие, уеднаквяване на стандартите и методите на работа, както и за личностното израстване на педагогическите специалисти. Част от събирането на тези кредити може да е обвързано с повишаването на компетенциите относно работата на педагогическия колектив с деца със специални образователни потребности.⁶⁾ В Наредба № 12 от 01.09.2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти е изяснено, че повишаването на квалификацията е

непрекъснат процес на усъвършенстване и обогатяване компетентностите на педагогическите специалисти за ефективно изпълнение на изискванията на изпълняваната работа и за кариерно развитие.⁷⁾

Повишаването на квалификацията на педагогическите специалисти се извършва с цел:

1. актуализиране или усъвършенстване на придобити и/или придобиване на нови допълнителни компетентности, което осигурява съответствие с професионалния профил на изпълняваната длъжност, с професионалното развитие на педагогическия специалист, с резултата и препоръките от атестацията му, както и с националната, регионалната, общинската и училищната политика;

2. реализирането на политиката на институцията за осигуряване на напредък и подобряване на образователните резултати на децата и на учениците, за тяхната подкрепа и консултиране;

3. удовлетворяване на професионалните интереси на педагогическия специалист в съответствие с професионалния профил на заеманата длъжност и осигуряване на възможност за планиране на личностното и професионалното му израстване и кариерното му развитие;

4. създаване на условия за превръщане на институцията в среда за изява чрез разгръщане на творчеството и иновациите и за обмяната на добри практики;

5. повишаване привлекателността на учителската професия и социалния статус на педагогическия специалист.

Като част от изследване за проучване на необходимостта от национално обучение на учителите, работещи в общообразователното училище по темата за приобщаващото образование, е проведена анкета сред 500 общообразователни учители, преподаващи на ученици от предучилищна възраст до XII клас от цялата страна. Те са избрани на случаен принцип, като разпределението им е предварително зададено така, че да отговаря на различни условия – населено място, възраст и други.

Въпросите в анкетата са 15 и са следните: В кои класове преподавате?; Имате ли представа от проблемите в работата с деца със СОП?; Вие лично досега имали ли сте деца със СОП в класовете, в които преподавате?; Смятате ли, че в бъдеще може да ви се наложи да работите с деца със СОП?; Чувствате ли се подготвен/а за работа с деца със СОП?; Посещавали ли сте някакви курсове, лекции или друга форма на подготовка или самоподготовка за работа с деца със СОП?; Според вас правилно ли е интегрираното обучение на деца с умствени увреждания?; Според вас правилно ли е интегрираното обучение на деца с физически и други увреждания, но със запазени умствени способности?; Според вас влияе ли участието на деца със СОП върху общата успеваемост/ниво на класа?; Откъде идват най-често проблемите в работата с деца със СОП?; Бихте ли искали да получите допълнително обучение за работа с деца със СОП?; Вашата възраст?; Населеното място на вашето училище?; Мо-

жете ли да работите с интернет?; Бихте ли желали да получавате информация и разработки за работа с деца със СОП на вашата лична електронна поща? Изследването показва, че значителна част от учителите вече имат личен или опосредстван опит – чрез своите колеги, в работата с деца със специални образователни потребности. Но същевременно не се чувстват подготвени за среща с предизвикателствата на приобщаващото образование. На педагогическия персонал му се налага ежедневно да работи с деца със СОП, за които той не се чувства подготвен. Едва малка част от педагогическите специалисти споделят, че имат необходимата подготовка, за да се справят. Над 60% смятат, че са напълно неподготвени.

„Бихте ли искали да получите допълнително обучение за работа с деца със СОП?“

Фигура 1

Като цяло, към момента сериозната подготовка и обучение за работа с деца със СОП е незначителна и се изчерпва с фрагментарна подготовка и самообразование. При обследването на 500-те педагогически специалисти, преподаващите в гимназиалната степен не смятат, че е много вероятно да им се наложи да работят с деца със СОП. Съвсем различно е положението при учителите, преподаващи в предучилищното и началното образование. Те ясно виждат, че тенденцията е все по-често да се сблъскват със специфичните проблеми на приобщаващото образование. Всички педагогически специалисти проявяват засилен интерес към допълнителна подготовка и квалификация за работа с деца със СОП. Изследванията открояват някои специфични проблеми на приемането на приобщаващото образование на деца със СОП. Преди всичко има ясно разграничаване на две групи – деца с ментални увреждания и деца с физически увреждания. Към двете групи има значителна разлика в отношението за възможностите им за приобщаващо образование.

Таблица 1

Курсът на образование, в който преподават учителите

„Бихте ли искали да получите допълнително обучение за работа с деца със СОП?“

	% от учителите преподаващи в :			
	ПРЕДУЧИЛИЩНА ПОДГОТОВКА	1-4 КЛАС	5- 7 КЛАС	8-12 КЛАС
Да, определено	87,8	75,5	51,7	12,5
Донякъде	6,1	12,7	36,2	32,3
Не	6,1	11,8	12,1	55,2
	100.0 %	100.	100.	100.0

Като цяло, застаряването в учителската професия дава негативно отражение на желанието за иновации, желанието да се придобие допълнителен опит. Така например желание за допълнително обучение за работа с деца със СОП проявяват 82% от учителите до 40 години. При учителите над 40 години този процент спада до 44%, а при тези над 50 години – под 3%.

Таблица 2

Възрастта като фактор

„Бихте ли искали да получите допълнително обучение за работа с деца със СОП?“

	% от учителите от съответната възрастова група :		
	До 40 години	41-50 годишни	Над 50 годишни
Да, определено	81,6	43,8	2,8
Донякъде	9,2	37,5	32,4
Не	9,2	18,7	64,8
	100.0 %	100.0 %	100.0 %

Учителите не приемат безрезервно интегрираното обучение на деца с ментални увреждания. Като цяло, преобладаващото мнение е, че това е правилно само до предучилищното образование и началните класове. Към децата с физически увреждания практически няма резерви. Прави впечатление, че учителите в пред-

училищната и началната подготовка изразяват адмирации по повод приобщаващото образование на деца с ментални увреждания. Те дори смятат, че това се отразява благотворно на общото ниво на класа (групата). Проблемите възникват очевидно по-късно (след IV клас), когато и изискванията стават по-високи, и децата – по-трудно овладяеми. Основните проблеми, които учителите открояват за работата с деца със СОП, са преди всичко в липсата на необходимата материална база за работа с тези деца, липсата на реални стимули за учителите, работещи с тях, агресията (неприемането) на останалите ученици и родители на останалите деца, които често не желаят децата им да са заедно с деца със СОП (общото ниво на класа, неовладяна агресия от едната или другата страна).

Таблица 3

„Откъде идват най-често проблемите в работата с деца със СОП?“

% от всички респонденти*

<u>От липсата на специфична материална база</u>	50,0
<u>От родителите на останалите деца</u>	45,8
<u>Липсата на реални стимули за педагогическия персонал за работа с деца със СОП</u>	44,2
<u>От останалите деца в класа /неприемане, нетърпимост, агресия</u>	33,4
<u>От липса на реална подкрепа от ресурсните центрове</u>	31,8
<u>От нереалистичните индивидуални програми за децата със СОП /не</u>	26,6
<u>От родителите на децата със СОП</u>	24,6
<u>Проблеми в системата за оценяване на децата със СОП</u>	22,4
<u>От липсата на подготовка за работа с такива деца</u>	17,2

Сборът на процентите надхвърля 100%, доколкото един човек може да е давал повече от един отговор.

От проведеното проучване става ясно че нуждата от провеждане на обучения за учители за работа с деца със СОП е належаща. Както и поддържането на връзка между педагогическите специалисти, които работят с деца със СОП в процеса на приобщаващото образование.

Заклучение. От казаното дотук можем да направим следните изводи и заключения. Необходимостта от допълнително обучение на общообразователните учители за работа с деца със специални образователни потребности е, ако не належаща, то изключително необходима, за да успяват те да се справят с предизвикателствата на приобщаващото образование. По-заинтересовани от обучения по темата за работа с тези деца са учителите от началното образование, защото им се налага ежедневно да работят с тези деца и в доста

от случаите са хората, които дават сигнал за това, че при дете се наблюдава определен дефицит или забавяне в развитието. На учителите в началното образование им е необходима повече информация, за да са сигурни в данните, които предоставят на родителите. Обучение и на педагогическите специалисти, преподаващи в гимназиален етап, се налага поради трудността, която те изпитват, когато работят с децата със специални образователни потребности, които се срещат в класовете, в които те преподават.

Необходимо е да се използва законовата рамка за подобряване на образованието на децата, като цяло, и особено на децата със специални образователни потребности. В работата си с приобщените ученици педагогическият специалист е необходимо да се възползва от помощта и съветите на ресурсния учител при работа с децата със СОП. Общообразователният учител, заедно с останалите специалисти в училище трябва да участва в екипите за подкрепа на личностното развитие, за да обсъжда възникващи ежедневно проблеми. Необходимо е също така да се включва в изготвянето на документацията, свързана с учениците със СОП. Добра идея е създаването на кръгли маси по темата за приобщаващото образование, особено в момента, когато е необходимо изясняване на възникналите проблеми във връзка с осъществяване на законовата рамка.

Acknowledgement. Авторът е докторант в специалност „Специална педагогика“, Факултет по науки за образованието и изкуствата на СУ „Св. Климент Охридски“. Научен ръководител: проф. д-р Катерина Караджова, e-mail: k.karadzova@fppse.uni-sofia.bg

БЕЛЕЖКИ

1. Декларация от Саламанка. Испания, юни 1994.
2. Закон за предучилищното и училищното образование. Обн., ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г.
3. Закон за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите, Обн., ДВ, бр. 81 от 9.02.2006 г.
4. Център за приобщаващо образование, 2017, Приобщаващото образование и подготовката на учителите, на разположение на: http://priobshti.se/sites/priobshti.se/files/uploads/docs/naglas_i_kum_priobshtavashtoto_obrazovanie_roditeli.pdf
5. Наредба за приобщаващото образование. Обн. ДВ, бр. 89 от 11.11.2016 г. Приета с ПМС № 286 от 04.11.2016г.
6. Наредба № 12 за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти, Обн. ДВ. бр.75 от 27 септември 2016 г., в сила от 27.09.2016 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова, Л. (2009). *Образование, ориентирано към детето*. София: Българска асоциация на чийвнинг стипендиантите.
- Баева, М. (2009). *Педагогика на приобщаването – включващо образование*. София: Софийски университет.
- Добрев, Зл. (2008). *Особености на интегрираното обучение*. София: Софийски университет.
- Караджова, К. (2010). *Детерминанти на интегрираното обучение при деца с интелектуална недостатъчност*. София: Софийски университет.

REFERENCES

- Angelova, L. (2009). *Obrazovanie, orientirano kum deteto*. Sofia: Bulgarian Association of Chevening Fellows.
- Baeva, M. (2009). *Pedagogika na priobshtavaneto – vkluchvashto obrazovanie*. Sofia: University of Sofia.
- Dobrev, Zl. (2008). *Osobenosti na integriranoto obuchenie*. Sofia: University of Sofia.
- Karadjova, K. (2010). *Determinanti na integriranoto obuchenie pri detsa s intelektualna nedostatuchnost*. Sofia: University of Sofia.

PREPARATION OF THE PEDAGOGICAL STAFF IN THE GENERAL SCHOOL FOR WORK WITH PUPILS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The main purpose of this article is to show the need for further training of teachers in general schools. The main topic is how to work with children with special educational needs (SEN). Discussed are studies and analyses of the legal framework for teacher education in schools on the subject of inclusive education. The main tasks put forward are the presentation of the results of a study, which examines the need to train teachers how to work with children with SEN. Shown are the findings of the study and recommendations for practical application.

Keywords: training for teachers; general school; full-time teachers; children with special educational needs

✉ **Ms. Liliya Kisyova, PhD Student**
ORCID iD 0000-0001-5026-1960
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: liliq.kisyova@gmail.com